

УДК 293.21

ЕТАПИ РОЗВИТКУ ТА СПЕЦИФІКА ЕТНІЧНИХ РЕЛІГІЙ БАЛТІЙСЬКИХ НАРОДІВ

Софія Кукуре

Навчальний центр "Unilingvo"
вул. Лубанас, 125а, LV-1021, Рига, Латвія

У статті визначаються етапи еволюції етнічних релігій балтійських народів; уточнюється термін «етнічні релігії» щодо литовців і латишів; розглядається діяльність Е. Брастиньша та Й. Трінкунаса по відродженню етнічних релігій у ХХ ст.

Ключові слова: етнічні релігії, балтійські народи, неоязичництво, ХХ століття, Дієвтуріба, Ромува.

Актуальність теми. Сучасне вітчизняне релігієзнавство – наука, що перебуває на етапі активного розвитку. Вітчизняні вчені можуть долучитися до широкого кола досліджень закордонних колег, вивчаючи їхні наукові надбання та пропонуючи власні наукові розвідки. Серед питань, що в українському релігієзнавстві досліджені мало або зовсім не досліджені, є питання специфіки етнічних релігій балтійських народів. Найважливіша причина – недостатня вивченість питань взаємодії етносу та релігії в теоретичному аспекті. Окрім того, у поле зору вітчизняних дослідників майже не потрапляють роботи з історії та етнології балтійських народів, адже більшість із них написана литовською та латиською мовами і на загальноєвропейські мови не перекладалися. Проте балтійські народи пройшли свій особливий шлях до європейської культури; по-своєму засвоювали європейські цінності та знаходили власні способи збереження національної культури. Вивчення питань еволюції етнічних релігій балтійських народів дозволяє, з одного боку, усвідомити причини появи в ХХ ст. неоязичницьких течій у Латвії та Литві; з іншого – зрозуміти специфіку етнічних релігій балтійських народів та їхнє місце в культурних процесах. Аналіз історичного, етнографічного матеріалу має створити підґрунтя для теоретичних узагальнень щодо проблем взаємодії етнічних релігій і християнства, а також ролі етнічних релігій для національної самоідентифікації народів.

Постановка проблеми. Потреба в розв'язанні зазначених питань постає перед вченими різних спеціальностей – філософами, етнологами, антропологами, культурологами, істориками – у проблемному полі кожної з наук і відповідно до предмета досліджень. Однак у процесі вивчення конкретних тем нерідко виникають питання, які лежать «на перехресті» наук. Наприклад, історик, який вивчає життя балтійських народів часів Середньовіччя, обов'язково стикнеться з питанням християнізації балтів. Тривалий, запеклий опір куршів, земгалів, лівів, селів та інших спонукає до пошуку причин відданості цих народів дохристиянським віруванням і небажання прийняти християнську віру. Такі історичні явища виникають як наслідок складних взаємодій етносів, їхніх культур і релігій. Відомий український учений Людмила Филипович, доводячи необхідність конститування етнології релігії як нової релігієзнавчої науки, пише: «Етнологія релігії – це порівняно молода сфера релігієзнавства, що виникла як наслідок міждисциплінарного дослідження етносу та релігії. Саме вона визначає велике багатоманіття аспектів взаємодії і поєднання цих суспільних феноменів» [1, с. 31].

Дослідження на перетині релігієзнавства та етнології потребують чітких дефініцій понять і термінів. Це стосується, передусім, поняття «балтійські країни». Так узагальнено (ест. *Balti riigid*, *Baltimaad*, латис. *Baltijas valstis*, лит. *Baltijos valstybės*) прийнято називати країни, що омиваються Балтійським морем. Термін «Прибалтика», що вживався в радянській історіографії, у сучасних Латвії, Литві й Естонії не застосовується. У міжнародних документах поширене поняття «Балтика», яким позначають усі країни узбережжя Балтійського моря, а саме: Росію, Польщу, Латвію, Естонію, Швецію, Данію, Литву. Однак науковець, який ставить перед собою завдання дослідити етнічні релігії народів, що населяли цю територію за часів Середньовіччя, не може керуватися сучасною політичною картою Європи. До балтійських народів (балтів) відносять народи, що проживали на східному узбережжі Балтійського моря і говорили балтійськими мовами. Нащадками балтів вважаються литовці та латиші. Отже, у дослідженні ми розглядаємо етнічні релігії саме цих народів.

Уточнення потребує також термін «етнічні релігії». Сучасні дослідники, зокрема, Л. Мозговий, О. Бучма, дотримуючись еволюційного принципу класифікації релігій, вважають, що етнічні релігії є наступним рівнем після родоплеменних вірувань. Дослідники називають етнічні релігії також національними чи національно-державними: «Обов'язковим історичним підґрунтям їх є наявність у суспільстві спільнот, народжених соціальною диференціацією, і консолідація їх у формі держави. Етнічні релігії – це такі релігійні вірування, які, як правило, охоплюють своїм впливом всі прошарки населення в межах однієї національної держави» [2, с. 45]. Стосовно історії литовців можна вживати терміни «етнічна релігія» та «національна релігія» як синоніми, зважаючи на існування держави – Великого князівства Литовського (1236–1795 рр.). Однак що стосується історії релігії латишів, то більш коректним вважаємо термін «етнічна релігія», оскільки на землях куршів, земгалів, лівів, селів за часів Середньовіччя існували лише протодержавні утворення.

Визначаючи етапи розвитку релігійних вірувань давніх балтів, доводиться зважати на те, що на даний час не вироблено універсальної класифікації, яку можна було б застосувати до всіх релігій світу в минулому та сучасності. В основу структуризації можуть бути покладені різні критерії: статистичні, організаційні, правові й інші [3, с. 45–47]. У питанні дослідження етнічних релігій балтійських народів вважаємо за доцільне дотримуватися еволюційного принципу. Спираючись на історію балтійських народів, варто визначити два основні етапи розвитку релігій на їхніх землях: дохристиянський і християнський. У свою чергу, дохристиянський період також може бути поділений на два етапи: ранніх вірувань і політеїстичних релігій. Саме політеїстичні релігії часів Середньовіччя ми вважаємо етнічними релігіями і розглядаємо їх як один з основоположних чинників культури балтійських народів. Це є об'єктом нашого дослідження. Предметом дослідження в статті є сучасний період в еволюції етнічних релігій, який являє собою неоязичництво.

Балтійські землі у XIII–XIV ст. були останніми, що зазнали впливу християнізації шляхом військової експансії. За часів військового протистояння етнічні релігії проявили себе як провідний чинник, що обумовив характер цієї боротьби та її перебіг, тобто проявив себе як важливий складник життя народу. Вивчення саме цього етапу історії релігій балтійських народів важливе ще з одного погляду: на основі давньої віри виникли неоязичницькі рухи XX ст., зокрема, дієтуріба в Латвії (початок XX ст.) і ромува в Литві (друга половина XX ст.).

Роль етнічних релігій на балтійських землях в опорі християнізації детально розглянута нами в роботах про військову та дипломатичну боротьбу балтів у XIII ст. [4] та особливості балтійської міфології [5]. Головні висновки цих досліджень коротко можна сформулювати так: по-перше, етнічні релігії були рушійною силою опору християнізації

доби Середньовіччя; по-друге, інтерес до етнічних релігій неодноразово виникав у ХІХ ст., коли в суспільстві відчувалася потреба захистити й утвердити національну ідентичність (Л. Реза, В. Стороста).

Мета статті – розглянути питання реконструкції етнічних релігій балтійських народів у діяльності Е. Брастиньша та Йонаса Трінкунаса.

Неоязичництво (неопаганізм) – релігійний феномен ХХ ст. – являє собою реконструкцію дохристиянських політеїстичних вірувань. Практики неоязичницьких течій залежать від мети їх ідеологів і конкретного змісту: окультизм, екологізм, націоналізм тощо. Найбільш глибоке історичне коріння має етнічне язичництво, відмінною рисою якого є автохтонність і цілісність світогляду, що дозволяє розглядати їх як частину певної етнічної культури.

Інтерес до етнічних релігій у різних європейських країнах обумовлений конкретними історичними причинами. Наприклад, однією з найбільш ґрунтовних робіт, присвячених етнічним культурам і процесам християнізації, є дисертація естонської дослідниці Лінди Кальюнді «Балтійські хрестові походи, культура пам'яті, вивчення історичної репрезентації та спогад про минуле» [6]. Одним із питань, висвітлення якого автор поставила собі за мету, – збереження історичної пам'яті народів Європи. Л. Кальюнді жодним чином не акцентує лише позитивні чи негативні наслідки прийняття християнства і не виказує якоїсь особистої прихильності до тієї чи іншої віри. Ретельне вивчення нею історичних джерел має на меті віднайти відповіді на питання, що є актуальними для сучасної естонської культури, а саме: результати християнізації балтійського регіону та взаємодія етнічних релігій із християнством. Як представниця «малого» європейського народу, Лінда Кальюнді особливо переймається проблемами збереження знань про минуле: «Історична пам'ять – основоположна риса духовного життя народу, адже вона є наслідком усвідомлення важливості духовних цінностей, які народ створив за час свого існування» [6, с. 50]. І далі: «На багатьох прикладах бачимо, що зникали, знищувались саме ті народи, які втратили знання про свої витоки, своє минуле. Минуле народів – відповідь на численні запитання його сьогодення та майбутнього. Тому, якщо втратити знання про минуле, то незрозумілим стає напрям, в якому повинен розвиватися народ. Збереження національної свідомості залежить від культури історичної свідомості, яка визначається пошаною до минулого та його героїв» [6, с. 55]. Саме прагнення зберегти національну свідомість стало причиною появи неоязичницьких рухів в Латвії та Литві на початку та всередині ХХ ст.

Історично першим неоязичницьким рухом у балтійських народів треба вважати дієвтуріба (латиською Dievturība). Його послідовники – дієвтури – вважають головною метою своєї діяльності реконструкцію давніх вірувань народів, що проживали на території Латвії, на основі археологічних, історичних і етнографічних джерел. Засновником руху став Ернст Брастиньш (1892–1942 рр.), латвійський історик, археолог, етнограф, фольклорист, художник, мистецтвознавець. Його діяльність припала на першу половину ХХ ст. – період, який став для багатьох країн Європи часом національного відродження. Ернст Брастиньш увійшов в історію як універсально освічений учений, наукові інтереси якого були спрямовані на вивчення минулого свого народу. Багато часу він присвятив археологічним дослідженням, результати яких оприлюднив у циклі праць «Латвійські фортифікаційні укріплення» [7]. Увагу дослідника привертала також особливості віри, що передувала прийняттю християнства. Е. Брастиньш розглядав віру предків – «нашу віру» – з погляду її впливу на ментальність народу та його історичну долю. Цьому питанню присвячені роботи «Латвія, її життя та культура» [8], «Давньолатвійські духовні пісні» [9], «Тисячолітнє гноблення нашої віри» [10].

Найбільш детально дохристиянська релігія досліджена в роботі «Цероксліс. Пояснення основ дохристиянської балтійської віри» [11]. Матеріалом дослідження в даній роботі є давні народні пісні (дайни), аналіз яких покладено в основу ідей ученого. Він вважає дайни втіленням духу латиського народу і його «найпрекраснішим та найціннішим надбанням». На час створення «Церокслісу» було відомо майже 500 000 дайн, що були записані з вуст носіїв культури. Саме з дайн відомі імена богів (Дієвас, Лайма, Мара), традиції їх вшанування, урочистості й обряди. Е. Брастиньш вважає, що з усіх народів світу тільки латиші мають таку величезну кількість пісень релігійного змісту. Це дає йому підставу стверджувати, що є можливість відродити національну релігію, яку, як він вважає, знищило християнство. Е. Брастиньш зауважує, що інші фольклорні жанри, наприклад, легенди, прислів'я, сказання, лише опосередковано віддзеркалюють ідеї давнього світобачення, тому що створювалися значно пізніше, за часів панування християнства та вживалися дуже обережно, аби не виказати ідей давнього світогляду [12].

Е. Брастиньш поділяє дайни на три групи: перша – про Дієваса, Лайму, Мару; друга – про сонце та зорі; третя – про річний календар. У дайнах першої групи латиські боги не тільки прославляються. До них також звертаються із проханнями допомогти в людських справах. До інших богів давні латиші не зверталися. Е. Брастиньш зауважує, що культ Перконаса, Потримса, Патолса з'явився в більш пізні часи. Вчений спростовує також твердження щодо створення дайн про Лайму та Мару під впливом християнства. Він наголошує на тому, що в дайнах нічого не говориться про Христа і жодним чином не викладаються основи християнського віровчення. Християнська церква пройшла «повз дайни», оскільки католицькі священники послуговувалися переважно латиною, а лютеранське духовенство нерідко не володіло латиською мовою. До того ж Біблія латиською мовою вийшла друком тільки в 1689 р., коли дайни давно побутували в народі [12].

Неможливо не визнати, що емоційність викладу, щирий інтерес до національної культури зробили праці Е. Брастиньша надзвичайно популярними для представників латвійської діаспори в різних країнах світу та в самій Латвії.

Шляхом реконструкції язичницьких вірувань на основі національного фольклору йде також «Ромува» – литовська неоязичницька організація, заснована Йонасом Трінкунасом (1939–2014 рр.) 1967 р. Вивчаючи литовський фольклор протягом тривалого часу, Й. Трінкунас сформулював ідею про те, що культура балтійських народів на глибинному рівні має спільне коріння. Саме вивчення основ національної культури спонукало Йонаса Трінкунаса втілити в життя ідею відродження давніх традицій, притаманних балтійським народам ще в дохристиянські часи. На думку вченого, саме тоді закладалися основи менталітету балтійських народів. Результатом багаторічних досліджень Й. Трінкунаса стала робота «Давній балтійський світогляд: обряди, традиції, світобачення» [13]. Проте Й. Трінкунас не обмежувався написанням теоретичних статей щодо давньої балтійської віри. Його мета була ширшою – відродити її в наші часи, довести, що давні вірування можуть мати позитивний вплив на розвиток сучасної національної культури. Науковою розвідкою, що лягла в основу практичної діяльності «Ромуви», стала робота «Про богів та свята – балтійська спадщина» [14]. Характерною рисою цього дослідження було прагнення не лише показати, що являла собою балтійська віра, а й продемонструвати основи світобачення давніх балтів.

Ще одним важливим складником діяльності Й. Трінкунаса був литовський фольклорний хор «Кульгрінда», керівником якого з моменту створення є дружина вченого Інія Трінкуніене, видатний етномузиколог.

Різномісна наукова та громадська діяльність забезпечила Йонасу Трінкунасу незаперечний авторитет і зробила лідером неоязичницького руху Європи. Він створив міжнарод-

ну організацію, яка об'єднувала неоязичницькі громади з різних країн світу – Всесвітній конгрес етнічних релігій (WCER). У такий спосіб вчені різних країн могли обмінюватися досвідом дослідження та реконструкції етнічних релігій.

Усі форми діяльності Й. Трінкунаса були підпорядковані ідеї створення панорамної та водночас детальної картини дохристиянських релігій. Як представник культури свого народу він починав із вивчення балтійських вірувань, проте наукові пошуки, що були поєднані із практикою, привели до розширення кола досліджуваних тем. Й. Трінкунас прийшов до необхідності вивчити культури тих народів, з якими балти були пов'язані історично. Це дало можливість компаративного вивчення литовського та пруського фольклору не тільки з погляду спорідненості змісту та наспівів, а й із погляду релігійного світогляду, міфології, обрядовості.

Діяльність Йонаса Трінкунаса є вагомим внеском в європейську культуру ХХ ст., виклики якого змусили шукати нових шляхів дослідження релігійної історії Європи. За рік до смерті, 2013 р. його було нагороджено Орденом Великого князя Литовського Гедиміна.

Висновки. Отже, розглянувши питання реконструкції етнічних релігій балтійських народів у діяльності Е. Брастиньша і Йонаса Трінкунаса, можемо зробити висновок, що обидва дослідники спиралися на релігії, які були сформовані протягом Середньовіччя і глибоко укорінені у свідомості автохтонних народів. Е. Брастиньш і Й. Трінкунас у своїх прагненнях реконструювати етнічні релігії спиралися, насамперед, на пісенний фольклор, в якому найбільш повно збереглися не тільки давні уявлення про світ, а й імена богів і традиції їх шанування. Обидва дослідники створили неоязичницькі рухи, які набули досить значної підтримки, оскільки відповідали прагненням суспільства зберегти національну ідентичність шляхом відродження своєї культури.

Список використаної літератури

1. Филипович Л. Етнологія релігії – актуальна сфера українського релігієзнавства. – Українське релігієзнавство. – 2006. – № 40. – С. 31–46.
2. Релігієзнавство: навч. посібник / Л. Мозговий, О. Бучма. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 263 с.
3. Лубський В., Теремко В., Лубська М. Релігієзнавство: підручник. – К.: Академвидав, 2008. – 464 с.
4. Мельничук (Кукуре) С. Військова та дипломатична боротьба проти Тевтонського Ордену на землях Північної Прибалтики у XIII столітті. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2013. – 104 с.
5. Кукуре С. Балтійська міфологія в латвійсько- та литовськомовній історіографії ХХ ст. Історія релігій в Україні: науковий щорічник. – Львів: Інститут релігієзнавства, 2015. – Кн. II. – С. 95–101.
6. Kaljundi L. The Baltic Crusade and the Culture of Memory, Studies of the Historical Representation of the Past. – Helsinki, 2016. – 331 p.
7. Brastiņš E. Latvijas piskalni. – Rīga, 1923. – 137 lpp.
8. Brastiņš E. Latvija, viņas, dzīve un kultūra. – Rīga: Antēra, 2007. – 240 lpp.
9. Brastiņš E. Latvju tikumu dziesmas. – Rīga: Zvaigzne, 1996. – 215 lpp.
10. Brastiņš E. Mūsu dievestības tūkstošgadīgā apkarošana. – Rīga: Junda, 1994. – 103 lpp.
11. Brastiņš E. Cerokslis: Dievturības katēchisms. – Čikāga: ASV Latvju diev tu ģusadraudze, 1966. – 71 lpp.
12. Brastiņš E. Cerokslis: Dievturības katēchisms; пер. с латышского Бируте Ланге (С. Кукуре) URL: <https://www.stihi.ru/2015/09/02/8581>.

13. Trinkunas J. Baltų tikėjimas: lietuvių pasaulėjauta, paproč apeigos, ženklai. – Vilnius: Diemendis, 2000. – 127 p.
14. Trinkunas J. Lietuvių senosios religijos kelias. – Vilnius: Asveja, 2009. – 265 p.

THE PERIODS OF DEVELOPMENT AND PECULARITIES OF THE BALTIC ETHNIC RELIGIONS

Sofia Kukure

*Language School "Unilingvo"
Lubanas iela, 125a, LV-1021, Riga, Latvia*

In the article are being analyzed the main periods of development of the ethnic religions of the Balts, beginning from the Middle Ages until the neo-paganism at the end of the 20th century and the revival of the Pre-Christian Baltic religion at the beginning of the 21st century. The terms such as "ethnic religions", "Balts" are being specified, as well as the analysis of the importance of this phenomena for the modern European culture. The historian, who is researching the life of the Baltic people always deals with the problem of the Baltic Christianisation. The attempts of the struggle against the christianization in Kurzeme, where such tribes as Semigallians, Livs and others took part, leads the researcher to the necessity of research of the struggles reasons against the Christianity and the attempts to save the Pre-Christian Baltic religion. This proves to the fact, that this struggle is the result of the complicated ethnical and religious influence of the peoples, their cultures and beliefs.

Key words: ethnic religions, baltic people, neopaganism, 20 century, Dievturība, Romuva.